

SOLOVKE

Remon Dige

Znali smo, u najmanju ruku, još 1926. godine! Morali smo znati. Te je godine u Londonu objavljena knjiga kapetana Malsakova o paklenom ostrvu: An Island Hell — A Soviet prison in the Far North. Malsakov je, inače, maja prethodne godine uspeo da pobegne, zajedno sa Besonovim. Malbrodskim, Sazonovim i Pribudlinom, sa Solovečkih ostrva gde bio podignut, koliko znamo, prvi sovjetski logor. Ubrzo je u Parizu objavljena i knjiga Besonova o njegovih »dvadeset i šest zatvora i bekstvu sa Solovki«. Iste godine, 1927., pojavila se i knjiga o Soloveckom logoru koju je napisao Remon Dige (Raymond Duquet), na osnovu neposrednih svedočanstava bivših logoraša na Solovkama: pukovnik Šmarovin, Jelena i Dženi Brunovski, žena i ćerka egzekutiranog socijalrevolucionara, te Etjena Patricija, po narodnosti Francuza. Iz te knjige ovde donosimo jedno poglavlje u kome je reč o do sada nepoznatom logorskom periodu. Čak su i Solženjicinova obaveštenja, u 2. knjizi Arhipelaga Gulag, o Solovkama do 1930. godine, fragmentarna i bez nužnih detalja. A logor na Soloveckim ostravima bio je zapravo pravi laboratorijum za sovjetski logorski sistem koji će se potom divovski razrasti i usavršiti. . .

Rad je gotovo jedino zanimanje izmučenih kulučara, kako muškaraca tako žena, kome se moraju predavati do potpune iscrpljenosti.

Jedini praznični dan u godini je prvi maj, osim nekoliko retkih koji pružaju tek delimičan počinak, kao što su na godišnjice Pariske komune, Lenjinove smrti, revolucije od 1917. godine, itd.

Rada biva oslobođen jedino zatvorenik koji se od iscrpljenosti srušio na zemlju i nije više kadar da stoji uspravno ili zatvorenik kome je, zatraživši da ide na vizitu, eventualno odobreno da je bolestan, te upućen u bolnicu; ali da bi mu bila odobrena bolest, mora da ima najmanje 39 stepeni grozničave temperature — u suprotnom, biva bolno kažnjen i upućen u samicu. Ista kazna se primenjuje i na zatvorenika koji izjavi da ne može više da radi, čak i ako je za sve očigledno da ga je bolest zahvatila, sve do trenutka dok ga snage potpuno ne izdaju i ne padne na zemlju.

Smatra se, u tom slučaju, da zatvorenik »odbija da radi«. Prvo »odbijanje te vrste« biva kažnjeno samicom. Ako, i po izlasku iz samice, još uvek, zbog slabosti, nije kadar da radi (onaj ko izlazi iz samice pretežno je u gorem stanju nego kada je u nju ušao), a još nema, nesrećnik, 39 stepeni temperature, smatra se da po drugi put odbija da radi i tada ga upućuju u zatvor Sekirku, o kome ćemo kasnije govoriti.

Ako živ izide s tog mesta neverovatne patnje, ili je najzad zadobio željeni stepen temperature i primljen je u bolnicu, uglavnom da bi tamo izdahnuo, ili je upućen na rad, još oslabljeniji. A tamo, potrebno mu je da prizove svu svoju snagu da bi radio do tle dok najposle ne izgubi svest ili se od iscrpljenosti sruši, jer zna da će, uprkos svojoj najboljoj volji, pokleknuti pod nesrećom i rekne da više ne može da radi, po povratku u logor, i ako je uz to K. R. I. biti osuđen na smrt i, hicem iz ogromnog revolvera, kakav nosi svaki čekista, dotučen poput psa.

U slučaju zatvorenika koji pripadaju drugim kategorijama, stvar se ne odvija tako brzo, što znači da se, većinom, njihove patnje produžavaju, odužuju njihova agonija.

Ne zaboravimo, naime, da za izmučene kulučare Solovki, naročito za one koji ne primaju nikakve pakete niti novac spolja, a takvi je ogromna većina, postoji, kažem, samo jedno rešenje, smrt.

Smrt bilo na Solovkama ili u nekom drugom mestu patnje, budući da čekisti ponekad ovog ili onog zatvorenika koji ustrajava da preživi ipak na Solovkama upućuju u neku drugu tamnicu ili u Sibir.

Ljudi iz ulice Grenel², pazite, mogli bi da primete da stroga »pravila« na Solovkama za odbijanje

rada predviđaju jedino produženje kazne do jedne godine. To je tačno, ali i u toj stvari, kao i u drugima, uostalom, pravilo nije poštovano; administracija logora i čekisti čini kako sami misle da je shodno, i u tome imaju puno odobrenje Moskve. Čak i sovjetske »visoke ličnosti« koje, s vremena na vreme, dolaze u posetu i »inspekciju« Solovki, ocenjuju da je tamo sve u najboljem redu.

Mučenici crvene tamnice bude se u pet časova izjutra (ukoliko se nije desilo da su probudeni već u ponoć ili u dva časa izjutra) i svrstavaju po brigadama u dvorištu »Kremlja« ili, kao je zima ipak odveć jaka, u hodnicima. Tada predradnici, čiji je posao da ih nadziru, primaju spiskove sa svojim žrtvama i vode ih na rad.

Svaki rad se vrši po zadatku.³

Oni koji su bili navikli na tu vrstu radova i, raspolažući s još dovoljno otporne snage, dovršavali posao daleko pre većine ostalih, kao i oni koji su iz raznih razloga bili donekle povlašćeni, vraćali su se u logor, ne bih rekao da jedu nego pre da se ugrelu neobičnom tečnošću koju je administracija na Solovkama nazivala supom.

Najteži radovi su bili oni koji su obavljani u tajgi.

Snabdeveni sekirama i testerama, zatvorenici su tamo vođeni gotovo neprohodnim stazama, preko terena koje je močvara, pošto su ih monasi napustili, malo po malo osvajala.

Kad bi se konačno našli na određitu, kulučari su morali da ruše često stoletna stabla, da ih obrađuju bilo kao drvo za gorivo ili za građenje, i sve to drvo transportuju do udaljenih prohodnih puteva.

Usput primećujemo da i ovdje, kao i svugde po Rusiji, sovjetska administracija ume jedino da razara, da uništava delo vekovnog rada!⁴

Međutim, tek zimi rad u tajgi biva nepodnošljivo surov: jedva odeveni, nogu i stopala pretežno zaštićenim. . . uvijenim krpama i povezanim ma kakvim konopčićem, a sve se to troši, raspada, tako da zatvorenici moraju, kako je već rečeno, da gaze po ledenom snegu koji im, većim delom vremena, dopire do kolena, dok duva strašan vetar karakterističan za to područje. Nikakve rukavice, čak ni najprostoji komad tkanine ne štiti njihove prozeble i oslabele ruke, izranjavljene, ispucale, izložene neposredno arktičkoj temperaturi. Hladnoća, večna hladnoća, prolazi kroz njihovu pretežno laku odeću, izazivajući neprekidnu bol, hvatajući ih u grč bolesti koje, ubrzo prerastaju u hronične, ne opraštaju!

Rušenje stabala u takvim uslovima⁵ nije bez znatnih opasnosti za nesrećnike sputane u kretanju, te ponekad dolazi do težih nesreća: ogromna stabla, prilikom pada, prikleštaju ili drobe radnike.

1. K. R. — logorska skraćena za sve koji su optuženi za »kontrarevolucionarnu delatnost«.

2. Sedište Sovjetske ambasade u Parizu.

3. Pukovnik Šmarovin, sa svoje strane, izjavljuje sledeće: »Radilo se u šumama Soloveckim, na seči i briketiranju. Ustajalo se u pet časova, radilo po zadatku i svako je bio obavezan da završi naređen posao. Oni koji nisu stizali da ga okončaju, ostajali su na mestu rada sve dok ga ne bi završili i nisu dobijali ništa za jelo. Zdravstveno stanje i radni uslovi nisu uzimani u obzir. Usred jeseni, muškarci i žene koji, bolesni, nisu uspevali da završe dati posao, provodili su po cele dane (to znači dvadesetičetiričasovne dane) na izvlačenju treseta, u vodi do kolena. Odbijanja su tom prilikom bila kažnjavana tako da niko živ kaznu ne bi izdržao. . .«

4. Majka i ćerka Brunovski izjavljuju, a to potvrđuje i Patrici: »Iako se na Solovkama mnogo šta izrađuje, proizvode svakojake rukotvorine, nijedan od radova u arhipelagu smrti ne donosi nikakvu nagradu. Samo zadruga mora ponešto da plati minimalno administraciji, budući da logoraške proizvode prodaje po preterano visokim cenama.«

Ubijeni revolverskim hicem su favorizovani, jer ostali, budući da u bolnici postoji samo čuvena jedna tinktura, vata i voda umesto svih medikamenata, bez hirurga i instrumenata ma kakve vrste, rizikuju da, počev od toga trenu, imaju dugu i strašnu agoniju. Moram da dodam da na Solovkama i najmanja rana zaceljuje veoma teško, izazivajući bol mesecima i mesecima. Često se ponovo otvara, mada je izgledala je potpuno zalečena. To se pripisuje klimi, ali opšte zdravstveno stanje, veoma rdavo, većine zatvorenika nije li već na usluzi zlu?

Nije uvek ni najsurovije rušiti stabla i tesati ih: često je to transportovati zatim stabla na velikim rastojanjima.

S teretom ogromnih cepanica na ledima ili s komadima drvene građe, kulučari moraju da pređu preko terena besputnih većim delom godine, punih rupa i bara pokrivenih lišćem, u koje često upadaju.

Te rupe su podjednako podmukle i opasne ujesen koliko i zimi, kada ih sneg pokrije varljivim slojem; one dovode do bolnih padova; a kada tlo nije još zaleđeno, nesrećnici koji u njih iznenada upadnu izvlače se otuda uvek više ili manje mokri.

Belo jezero je jedno od najvažnijih na ostrvu, možda je čak i najveće. Njegova obala, duga više kilometara, omogućava da se lakše dosegnu dosegnu najudaljenije tačke šume i tako, bez suviše teškoća, doveze isečeno drvo u »Kremlj«.

svrstanih u redove od po četiri, pet ili šest, nagnani da idu po dubokom snegu da bi ga utabali, tokom pet-šest časova. Ovo beskonačno hodanje kroz tajgu, izuzetno mukotrpno, izvodi radi konja da bi oni tuda zatim mogli da prođu, da bi im bilo lakše i da ne bi upadali u smetove.

Valja reći da je većina zatvorenika, prilikom tog krčenja staze kroz sneg visok po dva-tri metra, onako slabo odevena i obuvena kako sam već izneo.

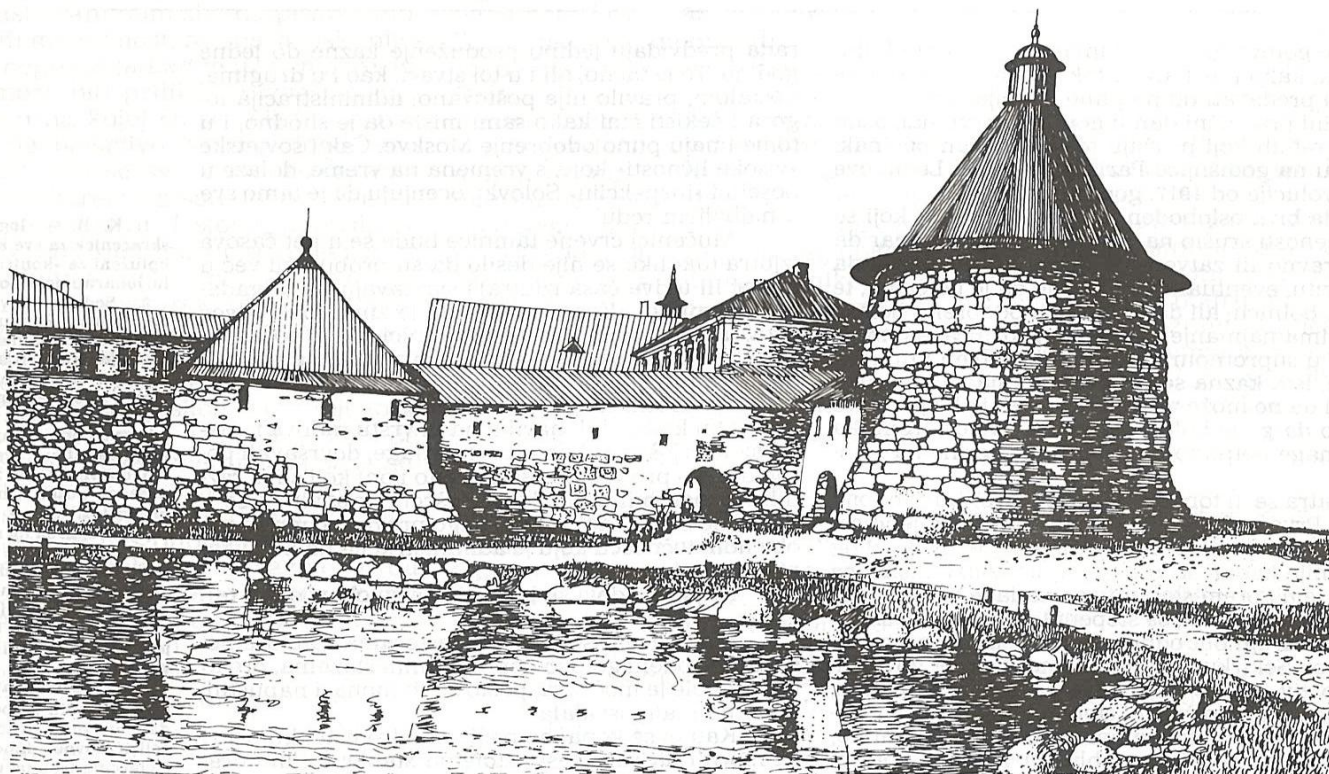
Ali, to nije sve, jer je nova vrsta rada, prava muka, na Solovkama uvedena počev od 1925. godine: izvlačenje treseta.

Počevši nesumnjivo da vodi računa o ogoljavanjima šume neprekidnim i nimalo metodičnim krčenjem, administraciji kazamata je na pamet pao treset iz ostrvskih močvara kao dobrodošlo gorivo. No, i u tom slučaju, samo u ravni primitivnih postupaka i bez ikakve racionalne eksploatacije. Oslanjajući se na svedočanstva majke i ćerke Brunovski, kao i pukovnika Šmarovna, mogu da ustvrdim da je izvlačenje treseta, na Solovkama, rad ne samo od najmućnijih, ne samo iscrpljujući u najvišem stepenu, nego u pravom smislu svirep.

Bez odgovarajuće obuće i odeće, muškarci i žene su, svi jadni zatočenici ovog paklenog kazamata, danima ostajali u mulju močvara, do kolena, pa čak i do pojasa, u hladnoj, čak sleđenoj vodi, uza sve to postajući, za lepšeg vremena, lako pristupačan plen

5. Tokom zime, na Solovkama, vlada gotovo neprestana noć, pa bismo se zapravo morali zapitati kako je moguće tada obavljati radove na polju. Sneg kojim je pokriveno tlo omogućava da se vidi dovoljno da bi se izvodili grublji radovi, ali ne bez značajnog porasta opasnosti za one koji, na primer, ruše i tešu stabla.

Sve važnije tačke ostrva, pa i one gde se drvilje sabira za transport u »Kremlj«, obasjane su električnim svetlom.

Solovecki manastir, XVI vek, spomenik ruske arhitekture koji je početkom XX veka, pretvoren u jedan od prvih sovjetskih logora, spomenik ljudskog satiranja

Iz tajge se do obale jezera na ramenima prenose stabla ili klade; tu se bacaju u čamce koje su, pre osnivanja logora, specijalno sagradili monasi za svog boravka na ostrvu. U čamce je prethodno ulivena voda da bi ublažila udare, a čamce potom vuče mali remorker do mesta koje je najbliže »Kremlju«, to znači na razdaljinu otprilike od pet kilometara. Odatle se drvo utovaruje na vagone koje lokomotiva, na uskim šinama, odvlači blizu bedema.

Zimi je, razumljivo, jezero zaleđeno, a kada je pokriveno i snežnim slojem, po njemu se lako kreću saonice. Zahvaljujući snegu, koji donekle olakšava prolaz kroz tajgu, moguće je pokrenuti i ona stabla koja su dotle morala da ostanu na mestu.

A sneg je obilan!

On veje sedmicama, i na kraju je tako debeo da konji upadaju u njega, i svaki prevoz kolima postaje težak.

No, to ne izaziva prekid rada, jer se organizuju udarničke brigade za poslove od izuzetne hitnosti.⁶ Udarničke brigade su sastavljene od svih zatvorenika podeljenih po grupama od sedamsto do osamsto,

proždrljivim komarcima i mnogim drugim insektima i gmizavcima!

Mada se na Solovkama zatvorenici beskrajno iscrpljuju neprestanim i najmućnijim radom, ipak ne bi trebalo pomisliti da je postignuti učinak srazmeran utrošenoj snazi: to bi značilo slabo poznavati sovjetsku administraciju, sastavljenu od osoba podjednako neznalica i brutalnih. Najbolje će čitalac sovjetsku administraciju zamisliti ako je vidi u značenju patnji, dezorganizacije i ružiranja. Ciglana na Solovkama je, u tom pogledu, tužna ilustracija.

Ta ciglana, kao i većina ostalih zgrada na ostrvu, sagrađena od fabričkih cigala, bila je jedna od stvari koje su izazivale najveću pohlepu čekista.

Verovali su, u stvari, da su s njom otkrili zlatni rudnik, misleći da mogu fabrikovati, besplatnim i neograničenim ručnim radom, velike količine cigala za kojima se, inače, na kontinentu žudelo, budući da je tamo gotovo sve bilo za popravku ili ponovnu izgradnju. Čekisti su hteli da organizuju ogromnu proizvodnju.

6. U periodu udarničkih brigada, zatvorenici moraju biti spremni u svaki noćni čas da obave takozvane hitne poslove. Te brigade nikada nisu izvodene u neki normalni čas na dati rad. Kulučar učestvuje, noću, u udarničkim brigadama, a zatim se izjutra upućuje na »normalne« radove.

Dok je na Solovkama, pre logora, postojalo čuveno monaško naselje, monasi su u svemu znali mjeru. No, oruđe i metode koje su koristili monasi sa uspehom, čekistima je izgledalo kao nešto nedovoljno moderno, i oni su sve preokrenuli, te su bili tako srećne ruke da, barem do kraja maja 1925. godine, nisu uspeli da proizvedu niti jednu jedinu ciglu.

Više od dvesto hiljada cigala, pripremljenih ne bez teškoća, raspalo se u prah kada su složene u pećima. Možete zamisliti kako je bilo zatvorenima u udarničkim brigadama koji su te cigle morali danočno da pripremaju, sada je trebalo da za samo jednu noć odnesu, u kolicima, tu masu spečene zemlje što dalje od peći. Trebalo je sve ispočetka, budući da je Moskva odlučila da još većma podrži kazamat, računajući i sama na prihode od prodaje cigala.

Više nego tajga, ciglana, na koju su čekisti toliko i naročito računali, odnosila je silne žrtve. Tu je vladala tako strašna disciplina da njene svirepe strogosti nisam kadar da opišem. Dovoljno mi je da rekнем da su se rada na ciglani plašili čak i osuđeni i povlašćeni kriminalci, čak i više nego Sekirke, brega na ostrvu gde su bile samičarske rupe!

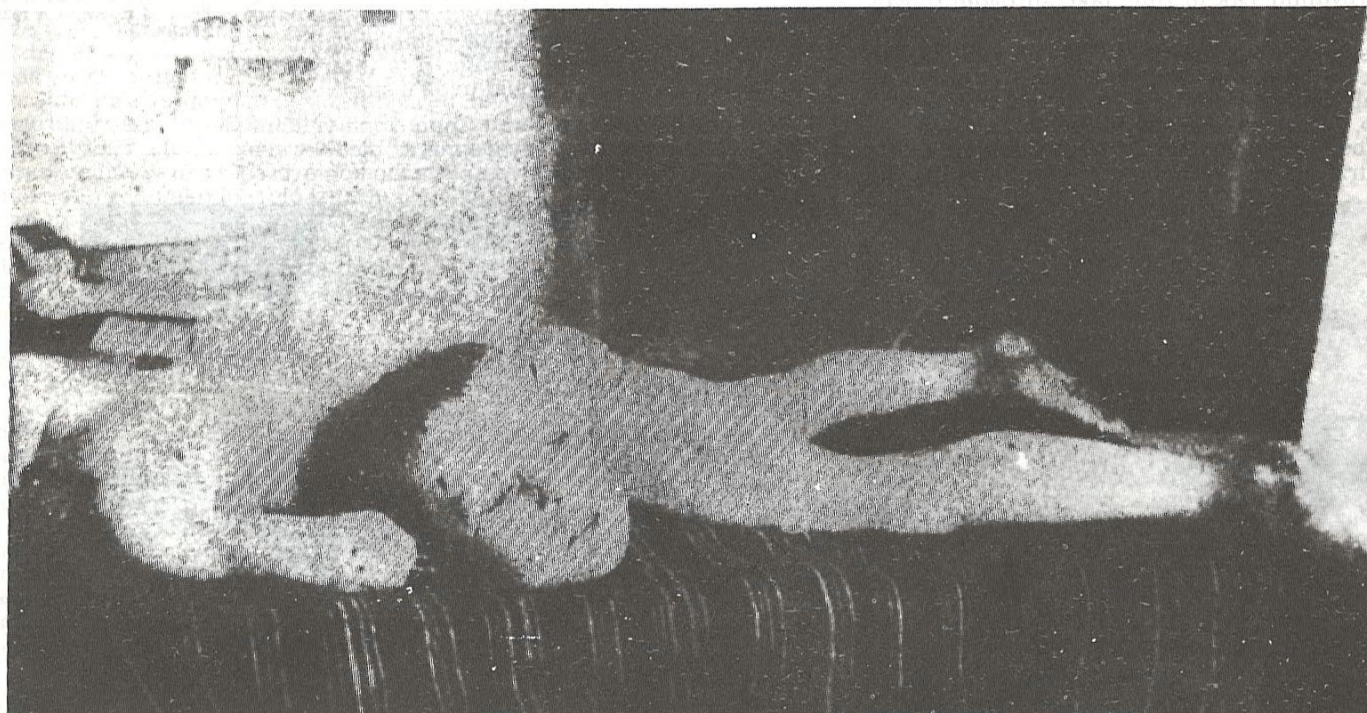
Na Solovkama su udarci pesnicom, čizmom, štapom, najuobičajenije stvari, a iz najništavnijih razloga zatvorenici bivaju upućivani u samicu: zbog odgovora koji neznano zbog čega nije prijaio čekisti, zbog kašnjenja na prozivu, zbog »loše volje« tokom rada (to jest, zbog nehotačnog usporavanja rada usled prekomerne zamorenosti ili bolesti) itd., itd. Zatvaranje u samicu se izvršava bez odlaganja, bez ikakvog objašnjenja, na puki zahtev čekiste, i za nesrećnika je već konstruisana »afera«, započinje period njegovih groznih patnji.

Samica se nalazi u dograđenom delu zgrade. Prepoznaje se odmah po crnom limu kojim su spolja zatvoreni prozori koji gledaju na dvorište »Kremlja« i sprečavaju zatvorenika, zatočenog u samici, da vidi šta se događa napolju.

Po tom crnom limu već se vidi da je sistem Čeke svugde isti, bilo da je to u Tiflisu (Gruzija), u Moskvi — glavnom gradu nove civilizacije — ili na Solovkama (na Belom moru).

U Moskvi (Čeka u ulici Ljubljanka 2. zvana **lađa smrti**), zatvorenici su smešteni u ćelije koje gledaju jedino na dvorište ogromnog zdanja (jedno od najvećih u gradu) odakle kobna Čeka nadzire i muči šesti-

7. Majka i ćerka Brunovski izjavljuju, osim toga, kada je reč o Sekirki: »Svuda, pa i na Sekirki, udarci štapom i kundakom se podrazumevaju. No, u Sekirki, postoji još jedan sistem mučenja. Kulučar zatvorenik u Sekirki često dobija u zadatak da dnevno prevuče petnaest do dvadeset vedara vode po koju mora da ide udno brežuljka, a zatim da iznese uz stepenište od nekih dvesto i pedeset stepenika«.

Snimljeno u zapadnom Sremu 1942. godine: desetine hiljada dece, od kolevke do starosti od 14 godina, nisu ni stigla do logora — umorena su, skupa s roditeljima, na strahotne načine. . .

Vredi ovde zapaziti da, podstičući preporod ciglarske proizvodnje na Solovkama, sovjetska vlada deluje u potpunoj suprotnosti sa svojim proklamovanim načelima: ona sanja da robom koju proizvode zatvorenici preplavi velike teritorije, dok u Rusiji je mnoštvo nezaposlenih radnika koji lutaju u potrazi za komadom hleba, budući da su bez rada mesecima i mesecima!

Spomenimo samo nesrećne rezultate u kožarstvu, kao i u mnogim drugim različitim preduzećima.

Što se tiče kancelarijskog rada, odlučeno da ga obavljaju sami čekisti. No, pošto su oni češće veštiji s pištoljem nego s perom, izvesna mesta su, hteli ili ne, morali da povere zatvorenima.

No, ne treba zamišljati da su zatvorenici, u kancelarijama i radionicama, imali ipak jednu povlasticu: dok su bili tu, nisu bili na strašnijem mestu. Ali, izjutra, pre nego što bi se kancelarije i radionice otvorile, kao i uveče, posle njihovog zatvaranja, i oni su morali, baš kao i ostali njihovi sapatnici, da idu na teške radove. Išli su i noću, u ciglane, u tajgu, ili na oboje, a potom bi, sutradan, imali da obavljaju svoj uobičajeni kancelarijski posao.

U nedelju, kada su kancelarije zatvorene, tu i tamo bi ponekog zatvorenika iz njih čekisti oslobodili posla i koristili ih za svoje lične potrebe, dok su ostali, prosti zatvorenici, upućivani, kao i obično, u tajgu, jer za njih nema počinka sve dok, pre ili kasnije, ne krenu na večni počinak. . .

nu zemaljske kugle i delimično i ostatak sveta. Jedini prozori u tim ćelijama su, kao i na Solovkama, zaptiveni crnim limom koji onemogućava svaki pogled.

U samici, zatvorenik prima tek dvesto grama hleba i, svaki drugi ili treći dan, malo »supe«. U tom zdanju, ćelije su iste kako za one koji su tu došli slučajno tako i za one čija je »afera« okarakterisana kao ozbiljna. Ipak, potonji su potpuno izolovani u uglu, gde su oni dobili tačno onoliko mesto koliko im je potrebno da se ispruže. . . na prični.

Premda primaju tako male hrane, oni koji su u samicama kao preventivnom zatvoru svakodnevno moraju da idu na rad, ali u okviru specijalne brigade i na izdvojenim mestima; po svaku cenu se želi da ti mučenici ni najmanju reč ne razmene sa svojim »slobodnim« drugovima ili prime od nekog sapatnika mrvicu hleba ili duvana. Nesrećnici, pak, koji obeleženi kao opasni idu na rad odvojeno, svaki pod strogim nadzorom najmanje jednog čekiste spremnog da ga ubije na najmanji znak otpora.

Baš kao i u ostalim ispostavama čeka na kontinentu, onaj protiv koga je pokrenuta »istraga« vodi se u istražne kancelarije, gde je nepozvanim pristup apsolutno zabranjen, a koje se nalaze u Upravi (direkcija administrativnih službi). Tu ga kuva čuveni Vaskov (»zastupnik pravde« na Solovkama) ili neki drugi bivši istražni sudija koji je, s kontinenta, upućen u kažnjeničku koloniju radi prekomerne krađe ili pronevere.

8. Gospođa Kornilov, udovica vojnog lekara koga su crveni streljali, i sama upućena u logor na Solovkama, iznela je u jednom litvanskom dnevnom listu iz Rige nekoliko detalja. Izlažući tako »jednu zatvorenicu, golu vezanu za kolac, ujedima komaraca, i to tokom nekoliko časova«, boljševici mora da su u tome videli, u patnjama te ženske žrtve, novu pikantnost u njihovoj prijavštini.

A kada je istraga okončana, zatvorenik je ili »oslobođen«, ili upućen u zatvor Sekirka, ili na groblje.

Zatvor Sekirka, apsolutno oronulo zdanje, s polomljenim prozorima, smešten je na istoimenom brežuljku, petnaestak kilometara zapadno od »Kremlja«.

Na samu reč Sekirka, logoraši drhte od strave; na samu reč sekirka, logoraši su plen košmarnih vizija.

Sekirka je novo izolovanje na ovom ostrvu, već ianako izuzetno izolovanom od ostalog sveta.

U Sekirki su čekistički čuvari još gnusniji, jer tu imaju samo jednog jedinog svedoka njihovih zloдела, njihovih zločina, Boga a on za njih i ne postoji.

U Sekirki logoraš nema druge nego da preživi jedino od najoskudnije porcije koju prima: malo hleba, plesnivog, kakav je sav na Solovkama, malo vode, tobožnja supa oko dva sata poslepodne i nekoliko kašičica »kaše«, uveče. Nije mu dopušteno da kupuje bilo kakve namirnice u zadruzi ako, slučajno, prima ponešto novca od rođaka koji su ostali na kontinentu. Potpuno go, leži na golj zemlji u vlažnim podrumima, leti kao i zimi, i — razumljivo — nikada zagrevanim, čak ni zimi, tako surovom u ovoj arktičkoj klimi.

Uza sve to, obavezan je da ide na radove, još mučnijim od onih koje obavljaju ostali kulučari, a reč predah mora sasvim iščeznuti iz njegovih misli?

I tako, dešava se često da nesrećnik, iscrpljen, izgledno, bez ikakve nade, gurnut do ruba, ne može da se uzdrži makar od jedne reči revolta, a na nju

Mučenje komarcima je moglo, na sreću po logoraša Solovki, da bude izvedeno jedino tokom kratkog letnjeg perioda, i to, opet, u vreme najveće vrućine, od jedanaest do petnaest časova.

Na muku s komarcima presude se donose s najvećom lakoćom, na običan mig. Svaki čekista može, iz sopstvenog hira, u ma kom trenutku, zbog bilo čega, da osudi ma kog logoraša da bude izložen komarcima, i to bez ikakve prethodne »istrage«. Kao i sama presuda, njeno trajanje može varirati od jedan do deset časova, zaviso jedno od raspoloženja, fantazije, sadizma mučitelja koji izriče tu strašnu kaznu.

I svakog dana, u sunčano vreme, osuđenik odrađuje svoj »dug«, sve dok ne bude ispunjen određeni broj sati.

Potpuno razodeven, izložen je u samom dvorištu »Kremlja«, naspram kancelarije komandanta straže. Pod pretnjom da će biti zatvoren u kamenu rupu ili išiban bez ikakvog procesa ako se ma i najmanje pomeri, on mora da stoji uspravno, bez pokreta, tako da ne rizikuje da poplaši ma i najmanjeg komarca.

Dok je on izložen, nadzire ga s prozora čekista, nedaleko odatle, bržino ututkan, u policijskoj sobi. Odurni mučitelj ne gubi iz očiju mučenog, spreman da mu uvek iznova presudi izdržavanje kazne ispočetka. A onaj ko, na kraju, ne može da podnese svirepo mučenje, biva optužen da kuje pobunu u glavi; tada se protiv njega otvara »istraga« i ta intervencija »pravde« najčešće je samo puki uvod u smrt.

Komarci na Solovkama su anomrlane veličine: njihovi ubodi — pre bi odgovarao izraz ujadi — veoma su bolni, a budući je ostrvo močvarno komarci se

9. Patrici koji je bio smešten u istom krilu »Kremlja« i tu radio u kancelarijama izvesno vreme, video je žrtve tog svirepog mučenja.

10. Bela kuća, u okolini Holmogora. U toj zgradi su, tokom dve godine, masakrirani zatvorenici. Tela su ostavljana tamo gde se masakr i odigravao, tako da su prostori je zdanja bile malo po malo ispunjavana, leševi su dopirali do tavanice i trovali vazduh na tolikom rastojanju da je većina stanovnika Holmogora, na nekoliko kilometara odatle, napuštala svoja boravišta da bi se naselila što dalje.

Vid. Otkrića o boljševičkom kazamatu na Solovkama, u Journal de l'Est, od 19. avgusta 1925. godine.

Sprovedenje dece i roditelja u sabirališta oko Jasenovca, u kojima je, tokom jula 1942. godine, bilo -- u najmanju ruku, po evidenciji -- već 23.800 dece, samo od Kozare. . .

onda dobija, kako je očekivano, u odgovor revolver-ski hitac.

I to je samo još jedan leš više koji će biti pokopan u sledeno tlo na tom bregu smrti! Leš čije se ime, posle nekoliko dana, neće ni znati.

Koliko li je samo nevinih čije su nepodnošljive patnje tako bile okončane!

Iz Sekirke se, najzad, retko izlazi živ, sem ako to nije jedno da bi pravi skelet koji još diše bio prenesen u bolnicu, ledaru, biće samo od kože rastegnute preko kostiju! U većini slučajeva, smrt tada dolazi samo nekoliko časova kasnije!

Procenjujući, nesumnjivo, da nemaju dovoljno sredstava na raspolaganju za mučenje logoraša, čekisti su, zahvaljujući svom doista demonskom duhu, izmislili i uveli u praksu mučenje pomoću komaraca kojima su podvrgavali kako žene tako i muškarce.⁸

silno razmnože kada dode toplije doba godine. Stoga se leti logoraši koji rade napolju, bilo u tajgi ili u stepi, istinski mučeni od tih čekističkih pomoćnika. Kadikad poneko pokuša da pokrije lice nekom tkanim, ali tada nastupa gušenje, pa je izgleda najbolje braniti se od tih mali bestija rukama, što je opet tek donekle delotvorno uz uslov da se to neprekidno može činiti. Pitanje je, međutim, da li je to uopšte moguće kada se mora izvršavati zadatak koji već, po sebi, iziskuje rad od deset, dvanaest i čak četrnaest časova?

O tuda je jedino logoraš koji se vraća iz tajge ili stepe može, hodajući, mašući oko sebe lisnatom granom da rasteruje oblake pomahnitilih komaraca.

11. Up. o Holmogoru. Crveni teror u Rusiji (1918—1924), str. 69. izvadak iz članka objavljenog u Revolucionnaia Rossiia (organ socijal-revolucionarne partije, Prag); i str. 71, izvadak iz članka objavljenog u Volia Rossii (Prag), 1920, br. 4.

I u Čeki, takođe je govoreno o užasima u Holmogoru.

U pitanju često šest, sedam, pa i osam kilometara dnevno koje logoraš mora da prede, idući izjutra na rad, u dva sata poslepodne vraćajući se da popije tekućinu dično nazvanu supom, i opet otišavši tamo otkuda je došao, da bi, najzad, uveče ponovo išao u svoje logorsko stanište.

Logoraš osuđen na mučenje komarcima mora, potpuno nag, da ostane nepomičan poput bačenog stoci. Nesrećnik je pokriven rojem komaraca koji obuhvataju njegovo ispošteno telo tamnim i ogavnim živim tkanjem sačinjenim od mnogobrojnih i stalnih svirepih ujedanja; valja mu — u neprestanoj boli i nervnoj napetosti dovedenoj do parkszizma, koju jedino strah od obližnjeg čekiste iskupljuje — da izdrži do kraja mučenja, koga su divljaci nazvali »kazna«, a koju mu je dosudio čekista, i sâm, u stvari, zatvorenik poput njega, a čiji su delikti, zbog kojih se našao na Solovkama, svakako različito teški od njegovih sopstvenih, ukoliko ih je uopšte počinio!

Kada kraj mučenja dođe — bilo da je istekao broj propisanih časova, bilo da je odzvonilo petnaest sati, trenutak kada se izlaganje mučenog prekida do sutradan, iz bojazni da se opadanjem vrućine opada i broj komaraca — nesrećnik je otpraćen u ćeliju. On ulazi u ćeliju, unezveren, grozničavih očiju, lica bezizražajnog i, istovremeno, nadraženog: to je pritešnjeva divljač koja se oseća izgubljenom i htela bi da joj bude nekako dato da se osveti pre nego, što uginu.

Sada mu je dopušteno kretanje, on se počinje beskraino češati; raskrvavljuje kožu koja ga bezgranično svrbi, i u tome uspeva toliko da je njegovo telo ubrzo velika rana. Kakva će tek užasne patnje izdržati sutradan ako nije bio izložen dovoljan broj časova da bi zadovoljio sadistu koji ga je osudio! Ako je, naprotiv, njegova kazna istekla, onda će on ubrzo biti odveden, sa sapatnicima, na rad, bacivši se u prvo jezero, prvi kanal ili u baru na koju bude naišao.

To će mu doneti malo svežine na stotinu rana koje ga pokrivaju poput guste mreže, ali čija vatra tada umesto da bude bar smanjena — izgledaće mu kao da iz trena u tren biva još intenzivnija, a da pri tome neće znati da li mu ta preterana bol potiče od mnogobrojnih dubokih ujeda koji, osim tabana, nisu propustili niti delić njegovog tela, ili od krvavih tragova noktiju dok se u bolu grebao.

To dugo mučenje traje ne danima nego sedmicama, i mnogi od njega umiru. Epileptičari — brojni na Solovkama — retko kada mogu izdržati to mučenje: posle nekoliko minuta izlaganja komarcima, padaju i grče se do kraja krize. Osveste li se, vode ih u sobe i desetak minuta kasnije upućuju na rad.

Kulučari Solovski su nestrpljivo očekivali leto, s nadom da će sunce razvejati nešto tuge s njihove užasne kalvarije i omogućiti im da poprave donekle svojo svakodnevnu ishranu, zahvaljujući travama, školjkama ili ribama koje eventualno mogu da ulove. No, sad gle: leto smatraju odveć dugim, premda traje tek dva, dva i po meseca; i, mada sa izvesnom strepnjom, pošto uglavnom nemaju ničega što bi ih zaštitilo od intezivne hladnoće i pošto znaju da će platiti još više od gladi, oni sada ipak žude za zimom, da dođe bez kašnjenja.

Ali, za zimu, crveni su izmislili nešto drugo: mučenje hladnim tornjem.

Od zvona »Kremlja«, koji je nekada monahe pozivao na molitvu, krvnici su, koji izgledaju kao da više ničeg ljudskog u sebi nemaju, napravili meso patnje, mučionicu prečesto smrtonosnu.

Taj zvonik, koji je na visini od nekih osamnaest metara, najizloženiji je deo »Kremlja« hladnoći, najviše na udaru vetrova. Tu, na izvesnoj visini, nalazi se prostor dovoljno prostran da posebno posluži čekistima u njihovim paklenim naumima.

Da njihove buduće žrtve ne bi iskoristile mogućnost da svoje patnje prekrate bacajući se u prazninu, sve otvore zatvorili su daskama, ali ostavljajući pomno dovoljno prostora između njih da vetrovi mogu slobodno da duvaju.

Na tom mestu su nesrećni kulučari, kojima je ostavljena na telu samo tanka, iscepana košulja, zatvoreni i izloženi tokom tri, četiri i čak osam dana hladnoći koja se spušta i trideset stepeni ispod nule!

Nikakvog ležaja, razume se, nego svuda daske koje između ostavljaju prolaz hladnoći, snegu, ledenim rafalima.

U tom prostoru, silno skučenom, valja ići tamo-tamo, hodati danonočno, hodati neprestano, da biste uspeli da se oduprete i preživite. A ona ko zastane, na ivici svih svojih snaga, trenutno, na licu mesta biva smrznut.

Ovoga puta, nevine osuđenike, zatočene u tornju, izbegavaju da vode na rad, oduzimajući im tako i tu mogućost da se zagreju, rmbajući.

Ne, potrebno je da polagano, hladnoćom, smrt obuzme.⁹

Postoje, ispod zdanja koje je povezano s katedralom Preobraženskog, bunari sazidani od kamena i stari koliko i sam manastir, to jest najmanje pet stoleća. Sada ih nazivaju »kamene rupe«. Nezadovoljni jedino komarcima i hladnoćom za mučenje svojih zatvorenika, čekisti su, s tim bunarima, stvorili još jednu vrstu mučenja.

Dok je izlaganje komarcima tekuća muka, mučenje u kamenoj rupi je donekle rede.

Ono ne zavisi od prvog čekiste koji naide, nego se upražnjava samo uz dozvolu ili po odluci viših čekista kakvi su Mihelson i Barinov.

Posle odluke jednog od njih, logoraš, optužen za grešku čija težina je odmerana zavisno od karakteristike logoraša (da li je K.R., to jest »kontrarevolucionar«, ili tek špana — administrativni kažnjenik), biva odveden u pozdemele gde se nalaze ti bunari, potpuno razodeveni, i pomoću užeta spušten u jednu od tih rupa, pravih posmrtnih kovčega za žive, pri čemu mu njihova mala širina ne dozvoljava ni da se ispruži, nego mora stajati ili biti zgrčen.

U tom grobu, osuđenik prima dnevno dve stotine grama hleba i čanak vode, tačno za produžetak života.

Potpuno nag, dakle prožet hladnoćom, on je uronjen u najdublju tamu i gaca po sopstvenom izmetu i izmetu svojih prethodnika.

Stešnjen, nema drugog izbora kada bi, smožden nedotatkom sna, hteo da spava nego da se osloni na vlažan i ledeni kameni zid.

Kužna isparenja, klonuće, glad, hladnoća i razni paraziti koji se smesta okomljuju na njegovo izmučeno telo, često su pretvorili u leš pre nego što je uopšte isteklo vreme određeno za njegovo mučenje. A pre nego što i sam premine, nesrećni mučenik je često prisiljen da sluša, u neprozirnoj noći tih bunara pretvorenih u grozne jame, grčeve, cviljenja, hropac nekog prijatelja zatočenog u susjednom bunaru i koji upravo izdiše...

Ko je uspeo da preživi petnaest ili dvadeset dana na koliko je bio osuđen da provede u »kamenom rupi«, izlazi otuda pomoću užeta koje mu dole bace i koje on obvlada oko tela: onoga, međutim, koji je dole ostavio dušu podiže drugi zatvorenik koga spuštaju da leš iznese, a on ga hvata za ruku ili vrat i iznosi na površinu, svog pod gamadima i sa crvima koji nastavljaju da proždiru leš čak i kada je on pokopan u groblju, ili ma kakvoj raki...

Pre nego što su Solovke pretvorene u logor, osuđenici su upućivani u Holmogor i Portaminsk, nekih pedeset i pet kilometara od Arhangelska.

Prevazilazi okvire ovog rada da izlažem šta se tamo dešavalo, ali svesrdno preporučujem čitaocu da pročita uzbudljive stranice koje je, o tome, napisao kapetan Malsakov.

On opisuje, potkrepljujući primerima, potankosti koje nas, dok čitamo, teraju da zadržimo od jezze, kako je tokom tri godine, u Holmogoru i Portaminsku, bilo »smaknuto«, naime »ubijeno vatrenim oružjem« otprilike sto hiljada lica.

No, to nije sve, jer tamo se upražnjavalo i masovno utapanje:

»Godine 1921., četiri hiljade bivših oficira i vojnika Vrangellove armije ukrcano je na lađu a ova je potopljena na ušću Dvinje. Oni koji su uspeli da se održe na površini plivajući, pobijeni su puškama.

Godine 1922., mnoge lade bile su nakrcane zatvorenici. Čekisti su većinu potopili u Dvinju, čak i ne krijući zlodelo. Nesrećni putnici koji su se nalazili na ostalim brodovima, odmah pored, među kojima je bilo mnoštvo žena, iskrcani su na jedno od os-

12. Vid. u članku Otkrića o sovjetskom kazamatu na Solovkama, nav. izvor.: »Sada se kinji, maltretira, strelja bez sudeња. . . Sada se još i . . . umire od gladi, u samici. . .«

13. Navod iz jednog pisma iz Rusije, objavljenog u br. 31 Revolucionarne Rusije, a reprodukovano kod Melgunova.

14. Po izjavi Patricija.

15. Po doktoru Lipinskom, »od devet stotina osuđenika koji su bili s njim, dve stotine je stradalo u roku od šest meseci.« . . .

trvcađi blizu Holmogora i, iz lada, pobijeni mitraljeskom bratom. Često su počinjena masovna ubistva na tom ostrvu. Poput 'Bele kuće'¹⁰, ono je bilo pokriveno brdom leševa.

A oni koji bi izmakli smrti od vatrenog oružja, terani su u smrt prisiljavanjem da rade iznad svih svojih snaga. . . »

Važno je bilo da se čitalac makar ovoliko upozna s navedenim detaljima da se ne bi odveć čudio onome što se događalo na Solovkama, a što je, u Rusiji, nešto posve normalno.¹¹

Na Solovkama, razumljivo, postoji izvesni pravilnik, ali on služi jedino u propagandne svrhe, kako sam već nagovestio. Tamo je zapisano da je maksimalno kažnjavanje produžetak prvobitno određenog trajanja zatočeništva do godine dana.

U praksi, pravilnik je mrtvo slovo. Uz samo nekoliko izuzetaka, zatočeni Solovki su, zapravo, osuđeni doživotno, i tamo će umreti, ili u području Nari-ma (Sibir), itd.

razboljevati se, ludeti i umirati bez smetnji, bez i najmanje želje administracije da se meša u njihove unutrašnje poslove. Kontakti s upravnikom Negovom krajnje su jednostavni, cinični, bez okolišenja. Na prigovor koji mu se pošalje, on odgovara otprilike: Vreme je da shvatite da smo mi pobjednici a vi pobeđeni. Mi nemamo nikakvu nameru da činimo što je potrebno da biste se vi osećali bolje, a jedino što nam je raditi jeste izazivati vaše nezadovoljstvo. Na pretnju opštim štrajkom gladu, odgovara:

Po mom mišljenju, vaša situacija tako rđava da biste najbolje učinili da se svi istovremeno obesite.«¹³

Pa recite da su socijalisti na Solovkama, u odnosu na druge logoraše, naročito povlašćeni!

Postepeno iscrpljujući logoraše, martirizujući ih rafiniranim surovostima, čekisti su malo po malo — kao, uostalom, i u ostalom delu Rusije — veliki broj doveli do samoubistva. To je posebno tačno u slučaju žena.

Deca i majke, pred razdvajanje, u leto 1942. godine, pred kapijom sabirnog logora u Cerovljanima, kod Hrvatske Dubice

Smrtna kazna je, na kraju krajeva, veoma retka na Solovkama.¹²

Na Solovkama postoje mnogi drugi načini za umrcivanje ljudi.

Najuobičajeniji je, svakako, onaj koji se sastoji u naterivanju ljudi da rade iznad svih svojih snaga, čak i ako su bolesni, i to sve vreme, bez ikakvog uvažavanja higijene, potpomažući mučenje više ili manje zagađenom hranom.

Smrtnost logoraša može biti znato uvećana i raznim dopunama, novim »kažnjavanjima«, torturama. . . Ovde bih mogao, verujem, da navedem sledeće retke iz rada S — P. Melgunova:

»Ono što razlikuje sadašnji kazamat od kazamata otpre revolucije jeste da je administracija prvog, u celosti, nadzornička služba, čuvanje. . . sav personal odozgo do dole (izuzev šefa uprave), sastavljen od osuđenika za kriminal koji su u logor poslati po kazni.

To je bila prirodna selekcija, čekisti osuđeni zbog krađe, iznuđivanja, rđavog tretmana itd.

U logoru, daleko od svake javne ili administrativne kontrole, ti iskusni radnici imali su bezgraničnu moć nad stanovnicima crvenog kazamata, lišenim svakog prava.

Zatvorenici idu bosonogi, bez odeće, izglađnuli. Rade najmanje četrnaest časova dnevno, i na najmanju grešku bivaju kažnjavani palicom, bičem, 'kamenom rupom', lišavanjem hrane ili izlaganjem golog tela ubodima komaraca, već prema zadovoljstvu njihovih takmičara. . .

Prihvatilište Savatevki, gde su internirani socijalisti, nalazi se usred ostrva. . . Oni mogu gladovati,

Ali, kada iscrpljenost, bolest, samoubistvo nisu dokrajčili logoraša čije se lice ne dopada ovom ili onom čekisti, onda je stvar veoma prosta! To ćemo naći u izjavama pukovnika Šmarovna:

» . . . Smrtna kazna je bila primenjivana (na Solovkama) i bez naredbe iz Moskve: bio bi insceniran ma kakav pokušaj bekstva, a **krivci** postreljani.

Čuvari su često streljali zatvorenike samo zato što su ovi imali neke lepe stvari.«

Pukovnik daje zatim spisak logoraša koji su, po njegovom znanju, bili ubijeni tokom njegovog boravka na Solovkama:

»Kapetan Tjelnov, koji je 'trebalo' da bude oslobođen pedeset i tri dana kasnije (čekisti su ga optužili da je učestvovao u bekstvu kapetana Malsakova i četiri druga zatvorenika); knez Vadboljski: general-pukovnik Okerman; baron Osten-Saken; kapetan Vasiljev, bolničar Visocki; dva brata Dragun; dva sveštenika; kapetan Buturlin; izvesni Ljesnol; svi optuženi zbog navodnog bekstva.

Streljana je takode grupa od šest lica čija su imena ostala nepoznata.

Medu žrtvama su bile i dve žene. Jedna od njih je bila streljana zbog toga što je popila nekog čekistu koga je sreća u logoru, gde je ovaj bio upućen po kazni, znajući da je on bio autor denuncijacije koja je izazvala njene nesreće.

Te dve žene su bile streljane naočigled ostalih logoraša.

Osuđenici na smrt su vezani i odvedeni na groblje gde su pobijeni pištoljem.

Samoubistva su česta među ženama... — do-
daje pukovnik.

Majka i ćerka Brunovski koje su se zatekle na Solovkama kada su bili ubijeni pukovnik Okermana, baron Osten-Saken i kapetan Vasiljev, pričaju o odurnoj mahinaciji koje su rečeni bili žrtve:

»Krajem leta 1926. godine, baron Osten-Saken, general — pukovnik Okerman, kapetan Vasiljev i nekolicina drugih zatočenika otišli su, uz dobijeno odobrenje, da pecaju na dva kilometra od »Kremlja«.

Da bi dokazali Moskvi kako su budni, čekisti sa Solovki, koji su i dali odobrenje za pecanje, poslaše ubrzo ljude u potragu za ribolovcima, optužujući ih da su pobjegli.

Baron i njegovi drugovi, dok su mirno pecali na obali unutrašnjeg jezera, bili su iznenađeni i, čak i bez ikakvog poziva, pobijeni revolverskim hicima!»

»Novembra 1924., priča sa svoje strane Patrici, pet ili šest logoraša pobegeše, noću, na malom čamcu, na kome su razapeli jedra uzete iz magacina blizu luke. No, ti kulučari, na nesreću, nisu bili moreplovci.

Odsutnost čamca otkrila je bekstvo. Krenuo je mali brod *Neva* koji je ubrzo otkrio čamac.

Pošto su se dovoljno približili, čekisti s Neve otvoriše vatru na begunce koji su bili nenaoružani.

Dvojica ili trojica od ovih behu ubijeni, a ostali ranjeni.

Sve ih odvedoše u »Kremlj«, gde su, nekoliko dana kasnije, preživeli, posle uobičajenog tretmana od strane čekista u sličnim prilikama, bilo pobijeni.

Za vreme moga boravka na Solovkama bar četiri su kulučara ubili čekisti koji su bili zaduženi da ih nadziru za vreme rada.

To su jedini događaji te vrste za koje neposredno znam, budući da su se odigrali blizu »Kremlja«.

Lično, ne znam šta se, u tom pogledu, događalo na ostalom delu ostrva.

Veoma dobro znam da je, aprila 1925. godine, neki Poljak, po imenu Napolski, negde oko tri sata izjutra bio izvučen iz samice, gde je bio zatočen, i odveden na groblje gde je bio bijen.

Barinov, Mihelson i Rajev, praćeni mnogim drugim čekistima, priuštili su sebi zadovoljstvo da prisustvuju toj egzekuciji.

Te bandite su videli logoraši koji su se budili i koji su, shvatajući da se događa nešto neuobičajeno, posmatrali.

Kao što su pazili Barinova, Mihelsona i Rajeva, videli su kako vode i Napolskog.

Sutradan, oni kojima je bilo moguće da prođu pored groblja osmotriše mesto događaja.

Tu videše, na snegu, tragove krvi i, blizu krvi, batinu nedavno slomljenu.

Nesrećnik je, kao besni pas, dotučen blizu jame koja će biti njegovo poslednje boravište, zatim je telo, još toplo, bačeno u nju i odmah pokriveno zemljom!»

Ovde moram čitaoca da upozorim da postoji svežanj neposrednih svedočanstava o groznom načinu kojim su, na Solovkama, čekisti ne samo moralni i fizički mučili nesrećne kulučare, nego ih i usmrćivali na svoje zadovoljstvo.

To su svedočanstva, koja sam ovde već i spomenuo, kapetana S. A. Malsakova, pukovnika Šmarovina, majke i ćerke Brunovski, najzad Patricija.

Nikakve sumnje ne može biti u svirepe patnje koje još i sada trpe na Solovkama hiljade nevinih, osuđenih na sporu umiranje, ili naglo.

I neka mi niko ne kaže da kod čekista ne postoji predumišljaj!

Evo vam i za to formalnog dokaza:

Budući da je na Solovkama zimi, što će reći veći deo godine, tlo smrznuto, administracija je uobičajila da redovno, tokom septembra, prazni izvestan broj jama da bi u njima obezbedila mesto za tela koja će tamo verovatno biti pokopana tokom decembra, januara, februara, marta, aprila, maja. A kako sneg brzo pokriva te jame, da bi kasnije lakše bile

Sabirni logor u Grubišnom polju, jula 1942. godine

Zatvorenici su mi često pričali da su čekisti na-
prosto ubijali za ono što su nazivali **pobuna**, a zapra-
vo su hteli da se dočepaju stvari logoraša.

Logoraši su često ubijani a da o tome niko ni-
šta nije znao.

Kako, inače, bilo šta znati o nestalima na os-
trvu od nekoliko stotina kvadratnih kilometara na
kome su rasejani mnogi kulučari?

Ipak, znam za jednu egzekuciju izvršenu izvan
»Kremlja«.

ponovo nadene, one se pažljivo obeležavaju specijal-
nim daščicama stesanim u logorskoj pilani.

No, septembra 1924. godine, za masu od nekih
pet hiljada kulučara, pripremljeno je hiljadu jama.¹⁴

Naime, logorska administracija procenila je da
će za tih samo šest sledećih meseci bar petina od
ukupne mase logoraša na ovaj ili onaj način zameni-
ti svoj život za smrt!¹⁵

Da, godišnji prosek je četrdeset procenata!

Preveo J. A.